

Prof. dr hab. Stanisława Steuden
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna
ul. Okopowa 59
Warszawa

Lublin, 2024.01.16.

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Mgr Aleksandry Szczęsnej zatytułowanej *Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat.*

Rozprawa została napisana pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Hanny Przybyły-Basisty, prof. AEH. Recenzję opracowałam w odpowiedzi na Uchwałę Rady Naukowej Instytutu Psychologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Uzasadnienie ważności tematu

Z przyjemnością i zainteresowaniem studiowałam przedstawioną mi do recenzji rozprawę doktorską Pani Mgr Aleksandry Szczęsnej. Podstawowym, a jednocześnie ambitnym zamierzeniem Doktorantki była ocena stresu rodzicielskiego i satysfakcji z życia rodzinnego matek wychowujących dziecko z zaburzeniem ze spektrum autyzmu. W mojej ocenie podjęty temat ze względu na przedmiot badań oraz zakres analizowanych zmiennych ma charakter nowatorski. Poszukiwanie uwarunkowań satysfakcji z życia rodzinnego w sytuacji sprawowania opieki nad dzieckiem z zaburzeniem neurorozwojowym jest ważne, wpisuje się bowiem w nurt badań psychologii opartej na faktach, wychodzi naprzeciw oczekiwaniom społecznym, ma wartość poznawczą i aplikacyjną. Już na wstępie pragnę wyrazić moje uznanie dla Doktorantki za Jej dbałość o rzetelny warsztat naukowy -merytoryczny i metodologiczny na każdym etapie realizacji tematu pracy. Recenzowana rozprawa doktorska ma charakter teoretyczno-empiryczny, liczy 295 stron maszynopisu, jest kompletna. Na jej strukturę składają się: wstęp, sześć rozdziałów, spis bibliografii cytowanej w pracy, spis tabel i rycin, zestaw metod psychologicznych wykorzystanych w badaniach oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Podział treści jest logiczny, a tok dyskursu naukowego uporządkowany. Na uznanie zasługuje redakcyjna strona pracy - komunikatywny język przekazu treści zarówno w teoretycznej jak i empirycznej części pracy, prawidłowy sposób odwoływania się do tekstów źródłowych, czytelne oraz starannie opisane tabele i ryciny.

Podstawy teoretyczne pracy

Podstawy teoretyczne projektu badań własnych zawierają się w trzech pierwszych rozdziałach pracy. Rozdział pierwszy poświęcony jest omówieniu medycznych i psychologicznych aspektów zaburzeń ze spektrum autyzmu w okresie wczesnego i średniego

dzieciństwa. Doktorantka przedmiotem szczegółowych rozważań teoretycznych uczyniła kilka kluczowych kwestii dotyczących zaburzeń ze spektrum autyzmu – ich epidemiologii, współczesnych kryteriów diagnostycznych przyjętych w ICD-11 i DSM-5. Wiele miejsca zajmuje charakterystyka funkcjonowania dziecka z zaburzeniem ze spektrum autyzmu w zakresie: komunikacji społecznej, procesów poznawczych, rozwoju motorycznego oraz przetwarzania i interpretacji bodźców sensorycznych. Jak słusznie zauważa Doktorantka, proces diagnostyczny zaburzeń ze spektrum autyzmu nie jest zadaniem łatwym - ma charakter wieloetapowy i wymaga współdziałania wielu specjalistów. Znakomitym dopełnieniem rozważań koncentrujących się na klinicznych i psychologicznych aspektach zaburzeń ze spektrum autyzmu jest przybliżenie form pomocy psychologicznej udzielanej dziecku i jego rodzinie. W tym względzie Doktorantka wskazuje na *Indywidualne Programy Edukacyjno-Terapeutyczne*, których celem jest stymulowanie całościowego rozwoju dziecka oraz pomoc psychologiczna rodzinom, opierająca się na psychoedukacji i systemowej terapii rodzin.

W rozdziale drugim Doktorantka przybliży czytelnikowi zagadnienia związane z funkcjonowaniem rodziny z dzieckiem ze spektrum autyzmu. W pierwszej kolejności omawia podstawowe funkcje rodziny a także zadania związane z rodzicielstwem i koniecznością dokonywania zmian w sytuacji obecności dziecka z niepełnosprawnością. W nawiązaniu do stanowiska wielu badaczy wskazuje na zmiany o charakterze prorozwojowym obejmujące: podmiotowość, więzi emocjonalne, plastyczność, stabilność, adekwatną percepcję oraz wzajemną komunikację. Istotnym dopełnieniem powyższych treści jest ukazanie specyfiki doświadczania stresu rodzicielskiego i wybranych koncepcji radzenia sobie w rodzinie wychowującej dziecko z zaburzeniem ze spektrum autyzmu. Doktorantka na podstawie wnikliwej analizy literatury przedmiotu wyodrębnia trzy podstawowe grupy czynników wpływających na sposób doświadczania stresu rodzicielskiego: obciążenia związane z niepełnosprawnością dziecka (*obraz kliniczny zaburzeń, sposób funkcjonowania*); czynniki związane z rodziną (*cechy podmiotowe rodziców, wykształcenie, płeć*) oraz czynniki związane z relacjami (*jakość relacji w rodzinie, wsparcie społeczne*), które następnie wykorzysta w opracowaniu projekty badań własnych. Wiele miejsca zajmuje omówienie czynników stresogennych związanych bezpośrednio z opieką nad dzieckiem, a także zaangażowaniem w organizację życia rodzinnego i pracę zawodową.

Ważna część rozważań koncentruje się na wybranych modelach radzenia sobie ze stresem i kryzysem rodzicielskim w sytuacji niepełnosprawności dziecka oraz procesie adaptacji rodziny do tej sytuacji. W tym względzie Doktorantka odwołuje się do trzech znaczących modeli: (1) adaptacji do rodzicielstwa (*Procesualny model determinantów*

rodzicielstwa J. Belsky'ego); (2) model rodzicielstwa akcentujący znaczenie zasobów rodziców (*Model rodzicielstwa* Ch. Heinickego) oraz (3) radzenia sobie z kryzysem w rodzinie (*Model Podwójnego ABCX* McCubbina i Patterson). Znakomitą ilustracją graficzną powyższych modeli, pozwalającą na zrozumienie złożonego procesu adaptacji do zmian zachodzących w życiu rodziny oraz czynników wpływających na sposób jej funkcjonowania odnajdujemy na starannie opracowanych rycinach 1, 2 i 3 (s. 48-52). Zawarte w ich opisie elementy strukturalne takie jak: jakość relacji małżeńskiej, cechy osobowości rodziców, role życiowe i zawodowe, sieć kontaktów społecznych, otrzymywane wsparcie, zdolność pozyskiwania zasobów i ich dopasowania do wymagań sytuacji oraz sposób funkcjonowania dziecka zostały wykorzystane w opracowaniu projektu badań własnych. Niewątpliwie to przedsięwzięcie Doktorantki stanowi o mocnej stronie pracy, ponieważ oparte jest na wnikliwej analizie literatury przedmiotu.

Podstawowym zamierzeniem Doktorantki w projekcie badań własnych było poszukiwanie wyznaczników satysfakcji z życia rodzinnego matek wychowujących dziecko z zaburzeniem ze spektrum autyzmu (ASD). W definiowaniu znaczenia satysfakcji z życia rodzinnego Doktorantka odwołała się do koncepcji Zabriskiego, Pavota i Dienera, zgodnie z którą (...) *satysfakcja z życia rodzinnego to świadomy poznawczy osąd własnego życia, w którym kryteria oceny zależą od konkretnej osoby. (...) zadowolenie z życia jest wskaźnikiem przebiegu udanej adaptacji do kryzysu spowodowanego diagnozą autyzmu u dziecka*" (s.64). W mojej ocenie przyjęcie przez Doktorantkę takiego sposobu rozumienia satysfakcji z życia rodzinnego odzwierciedla Jej wnikliwość poznawczą oraz świadomość wieloczynnikowych uwarunkowań zmian dokonujących się w rodzinie w procesie trudnej adaptacji do niepełnosprawności dziecka.

W kolejnym – trzecim rozdziale pracy, przedmiotem rozważań teoretycznych doktorantka uczyniła zasoby podmiotowe i relacyjne, dobrze zobrazowane na modelach funkcjonowania rodziny i jej dostosowania do wymagań wewnętrznych i zewnętrznych. Przybliżone przez Nią charakterystyki zasobów, oparte na koncepcjach teoretycznych i rezultatach wielu badań empirycznych uzasadniają ich znaczenie w projekcie badań własnych. Więcej, zaprezentowany przez Doktorantkę przegląd literatury przedmiotu dowodzi, że elementy strukturalne omawianych modeli mają charakter złożony, podlegają zmianom i mogą być wyznacznikami satysfakcji z życia rodzinnego matek wychowujących dziecko z zaburzeniem ze spektrum autyzmu. W prowadzonym w tej części pracy dyskursie naukowym najwięcej miejsca zajmuje charakterystyka zasobów podmiotowych i relacyjnych. W grupie zasobów podmiotowych Doktorantka za najważniejsze uznała: (1) *stabilność emocjonalną*, rozumianą jako względnie stałą dyspozycję osoby do zachowania zrównoważonego poziomu

pobudzenia emocjonalnego, odporności emocjonalnej i tolerancji na frustrację; (2) *ego-resiliency*, wyrażającą się zdolnością do dynamicznej, adekwatnej samoregulacji i pozytywnej adaptacji do stresorów wewnętrznych i zewnętrznych oraz (3) *optymizm*, który umożliwia i ułatwia podejmowanie decyzji, a w sytuacjach trudnych mobilizuje do działania. Zaś w obszarze zasobów relacyjnych: (1) *współpracę rodzicielską*, wyrażającą się współdziałaniem rodziców dla dobra dziecka oraz realizację ról i funkcji rodzicielskich sprzyjającą generowaniu nowych, indywidualnych zasobów rodzica oraz (2) *wsparcie społeczne*, pomocne w podejmowaniu i realizacji wyzwań rodzicielskich, wzmacnianiu dobrostanu rodziców, a także chroniące przed odczuwanym dyskomfortem i stresem.

Podsumowując teoretyczną część pracy pragnę podkreślić, że przedstawiony przez Doktorantkę przegląd literatury przedmiotu - w tym odwoływanie się do rezultatów badań empirycznych stanowi mocne uzasadnienie naukowej wartości projektu badań własnych. Wyodrębnione przez Doktorantkę zmienne podmiotowe (*stabilność emocjonalna, prężność psychiczna i optymistyczne nastawienie do życia*) oraz relacyjne i społeczne (*współpraca rodzicielska i wsparcie społeczne*) są zasobami, które w mojej ocenie są czynnikami wspierającymi adaptację rodziców do niepełnosprawności dziecka, tym samym wpływającymi na satysfakcję z życia rodzinnego.

Ocena projektu badań

Obszerna charakterystyka projektu badań własnych z wskazaniem ich celu, obszarów problemowych i sposobu ich rozwiązywania przedstawiona jest w rozdziale 4 zatytułowanym *Metoda badań własnych*. Doktorantka formułuje dwa główne, a zarazem i ambitne cele pracy. **Pierwszym** jest ocena udziału wybranych zasobów indywidualnych (*stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm*) i społecznych (*wsparcie spostrzegane oraz współpraca rodzicielska*) w utrzymaniu satysfakcjonującego życia rodzinnego wśród matek wychowujących dziecko z diagnozą autyzmu w wieku od 2 do 7 lat. **Drugim zaś** poszukiwanie związku między analizowanymi zmiennymi w grupie matek wychowujących dzieci ze spektrum autyzmu, zróżnicowanych ze względu na: (1) czas diagnozy dziecka - do 12 miesięcy oraz powyżej 12 miesięcy od zgłoszenia problemu oraz (2) zatrudnienie / bądź jego brak u matki (s. 86-88).

Szczegółowe problemy badań własnych - mające znakomite uzasadnienie w danych literatury przedmiotu i uszczegółowione w pięciu obszarach problemowych oraz sformułowanych w nich pytaniach dotyczą:

1. Porównania matek wychowujących dzieci z diagnozą ASD z matkami wychowującymi dziecko o prawidłowym przebiegu rozwoju psychofizycznego w zakresie: *satysfakcji z życia*

- rodzinnego, posiadanych zasobów relacyjnych (spozrzedzanego wsparcia społecznego i współpracy rodzicielskiej) oraz odczuwanego stresu rodzicielskiego.*
2. Porównania matek dzieci z diagnozą ASD, zróżnicowanych ze względu na okres czasu jaki upłynął od momentu zgłoszenia problemu dziecka do postawienia diagnozy (do 12 miesięcy / powyżej 12 miesięcy) oraz stan zatrudnienia w zakresie takich zmiennych jak: *satysfakcja z życia rodzinnego i stres rodzicielski.*
  3. Oceny związku pomiędzy *zasobami osobistymi* (stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm) i *zasobami relacyjnymi* (*wsparcie spostrzegane, współpraca rodzicielska*) a *satysfakcją z życia rodzinnego* oddzielnie w grupach: matek dzieci z ASD i matek dzieci o typowym rozwoju psychofizycznym.
  4. Oceny udziału zasobów osobistych i relacyjnych oraz stresu rodzicielskiego w wyjaśnianiu satysfakcji z życia rodzinnego w grupach: a) matek dzieci z ASD i matek dzieci o typowym rozwoju; b) matek zróżnicowanych ze względu na czas postawienia diagnozy ASD od zgłoszenia problemu (do 12 miesiąca / po 12 miesiącach) oraz c) pracujących / niepracujących matek dzieci z ASD
  5. Oceny mediującej roli zasobów indywidualnych (*stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm*) i relacyjnych (*współpraca rodzicielska, wsparcie społeczne*) w relacji między stresem rodzicielskim a satysfakcją z życia rodzinnego w wyodrębnionych grupach matek.

Choć Doktorantka stawia pytania problemowe o charakterze eksploracyjnym i nie formułuje w sposób wyraźny hipotez badawczych - to jednak odwołując się do wielu danych literatury przedmiotu wskazuje na przewidywane rezultaty badań. Znakomitym dopełnieniem problematyki badań własnych jest przedstawienie kierunku i zakresu poszukiwań badawczych w formie graficznej na rycinach od 5 do 10 (s.95-98).

Podstawą udzielenia odpowiedzi na pytania problemowe są rezultaty badań empirycznych 192 matek dzieci z zaburzeniem ze spektrum autyzmu oraz 219 matek dzieci o typowym przebiegu rozwoju psychofizycznego (grupa porównawcza). Wiek dzieci w obydwu grupach zawierał się w przedziale od 2 do 7 lat.

Status zmiennych uwzględnionych w modelu badań został starannie opracowany i merytorycznie uzasadniony. Zmienną wyjaśnianą jest *satysfakcja z życia rodzinnego*, rozumiana jako świadomy poznawczy ogląd własnego życia, w którym kryteria oceny zależą od matki. Zaś zmienne wyjaśniające to: *zasoby osobowościowe i relacyjne* (stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm, wsparcie spostrzegane, współpraca rodzicielska) oraz *stres rodzicielski*. Istotne znaczenie w projekcie badań mają także zmienne kontrolowane obejmujące: cechy socjodemograficzne matek oraz dane dotyczące kontekstu rodzicielstwa

matek dzieci z ASD – obejmują one: odległość czasową pomiędzy diagnozą a stwierdzeniem u dziecka problemu rozwojowego, zatrudnienie oraz stopień nasilenia objawów klinicznych (s. 99). Wszystkie zmienne zostały opisane w sposób staranny i wyczerpujący, a opracowany przez Doktorantkę projekt badań ma charakter oryginalny i nowatorski. W badaniach empirycznych zastosowano: *Skalę Stabilności Emocjonalnej* z Kwestionariusza IPIP-BFM-50; *Skalę Ego-Resiliency-ER89-12*; *Test Orientacji Życiowej LOT-R*; *Wielowymiarową Skalę Spostrzeganego Wsparcia Społecznego*; *Dzienną Skalę Współrodzicielstwa – D-Cop-R*; *Skalę Stresu Rodzicielskiego - PSS*; *Skalę Satysfakcji z Życia Rodzinnego – SWFL* oraz Ankiety do oceny zmiennych socjodemograficznych i szerokiego kontekstu rodzicielstwa.

Dobór metod psychologicznych oceniam jako trafny do przedmiotu badań, a charakterystyka merytoryczna i wskaźniki psychometryczne potwierdzają ich wartość diagnostyczną. Zastosowanie wielu narzędzi psychologicznych dało możliwość zgromadzenia bogatego materiału empirycznego, mającego istotne znaczenie poznawcze i aplikacyjne.

Na uznanie zasługują organizacja i przebieg badań trudnych zarówno ze względu na ich przedmiot jak i warunki zewnętrzne. Z uwagi na pandemię COVID-19 badania prowadzone były w formie papierowej oraz internetowej. Doktorantka określiła kryteria włączenia osób do badań, a także zadbała o standardy etyczne. Ich wyrazem była dobrowolność udziału w badaniach matek dzieci z ASD i dzieci zdrowych, jak również przeprowadzenie online dwóch bezpłatnych sesji na temat profesjonalnego wsparcia rodziców w sytuacji otrzymania diagnozy zaburzeń ze spektrum autyzmu u ich dziecka. W sumie w badaniach uczestniczyło 411 matek w wieku od 22- 46 lat, wychowujących dziecko w wieku 2 -7 lat, w tym 192 matki dzieci z diagnozą ASD oraz 219 matek dzieci o prawidłowym rozwoju psychofizycznym. Charakterystyka wszystkich badanych matek oraz dzieci z ASD i zdrowych objętych obserwacją ma charakter wzorcowy i obejmuje: dane socjodemograficzne, sytuację rodzinną, trudności rozwojowe i wychowawcze, charakterystykę kliniczną dziecka z ASD, opiekę nad dzieckiem, zaangażowanie rodziców w proces opiekuńczy i wychowawczy, współdziałanie rodziców, radzenie sobie z trudnościami dziecka rodzicielski stres, wsparcie instytucjonalne i rodzinne. Mam pełne uznanie dla wysiłku Doktorantki, włożonego w opracowanie obszernej charakterystyki rodziców, dzieci, sytuacji rodzinnej, opiekuńczej i wychowawczej, która zawiera się w 40 tabelach. Jednak w mojej ocenie zakres informacji podanych w wielu tabelach jest nadmiarowy, co utrudnia recepcję zawartych w nich treści. Za nadmiarowe uważam podawanie skumulowanej liczebności i odpowiadającego jej wskaźnika procentowego, a także przedstawianie bardzo szczegółowych danych, które są mniej istotne w pracy (por. tabele; 8, 9, 16, 35-39). Pozytywnie oceniam dobór metod analizy statystycznej. Doktorantka w

opracowaniu materiału empirycznego zastosowała: statystyki opisowe, testy nieparametryczne do porównań grupowych, analizę korelacji, analizę regresji hierarchicznej wielokrotnej oraz analizę mediacji.

Wyniki badań własnych

Prezentacja wyników badań własnych oraz ich obszernie omówienie zawierają się w sześciu paragrafach rozdziału piątego. Tok prowadzonego dyskursu naukowego ma charakter uporządkowany, pozostaje w relacji do przyjętych obszarów problemowych i pytań badawczych. Uważna analiza tekstu pracy dowodzi, że sposób opracowania danych empirycznych jest wzorcowy, i to nie tylko ze względu na wieloaspektowe analizy statystyczne, lecz także ze względu na sposób prezentacji uzyskanych rezultatów w tabelach i na rycinach oraz ich analizy i interpretacji.

W pierwszej kolejności Doktorantka przedstawiła statystyki opisowe badanych zmiennych (stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm, współpraca rodzicielska, wsparcie spostrzegane satysfakcja z życia rodzinnego oraz stres rodzicielski) oddzielnie dla matek wychowujących dziecko z ASD i matek wychowujących dziecko o prawidłowym rozwoju psychofizycznym (paragraf 5.1). Następnie przedstawiła statystyki opisowe matek dziecka z ASD zróżnicowanych ze względu na czas dzielący diagnozę od zauważania problemu rozwojowego (do 12 miesięcy, N=112, oraz powyżej 12 miesięcy N=80) oraz aktywność zawodową (matki pracujące N=84, oraz matki niepracujące N=108). Testy normalności rozkładu analizowanych zmiennych w wyodrębnionych grupach matek (por. tabele 49 – 54) wykazały konieczność zastosowania testów nieparametrycznych w analizach porównawczych (paragraf 5.2). W mojej ocenie wyniki uzyskane w testach normalności rozkładu stanowią integralną część statystyk opisowych i powinny być podane w tabelach (43-48) zawierających statystyki opisowe analizowanych zmiennych. Analiza porównawcza między grupami wykazała, że matki dzieci z ASD w porównaniu z matkami dzieci rozwijających się prawidłowo mają istotnie wyższą satysfakcję z życia, wsparcie spostrzegane i współpracę rodzicielską oraz niższy poziom stresu rodzicielskiego. Natomiast porównania wewnątrzgrupowe wykazały jedynie różnice w nasileniu stresu rodzicielskiego ze względu na zatrudnienie. Z danych zawartych w tabeli 61 (s. 166) wynika, że był on wyższy w grupie matek niepracujących (suma rang 11262,00) w porównaniu z matkami pracującymi (suma rang 7266,00), natomiast w opisie do tabeli jest odwrotnie (s.167). W mojej ocenie brak istotnych różnic wewnątrzgrupowych w zakresie porównywanych zmiennych dowodzi podobnego doświadczenia sytuacji związanej z wychowaniem dziecka z ASD niezależnie od okresu

diagnozy czy też zatrudnienia matki. W tej części pracy zabrakło mi porównań w zakresie zmiennych podmiotowych (*stabilności emocjonalnej, ego-resiliency i optymizmu*). Być może wiąże się to z treścią pytań problemowych, które tych zmiennych nie uwzględniały.

Analiza związku pomiędzy zmiennymi a satysfakcją z życia rodzinnego w badanych grupach jest przedmiotem szczegółowych rozważań w paragrafie 5.4. Uzyskane rezultaty wykazały pozytywne związki między satysfakcją z życia rodzinnego a zmiennymi podmiotowymi i relacyjnymi u matek dzieci z ASD i rozwijających się prawidłowo. Jednocześnie interesujące jest to, że w obydwu grupach najsilniejsze związki dotyczą współpracy rodzicielskiej z satysfakcją z życia rodzinnego, jednocześnie w grupie matek z ASD najslabszy jest związek satysfakcji z życia z spostrzeganym wsparciem. W mojej ocenie wynik ten jest bardzo ważny, ponieważ może być wyrazem obniżonej zdolności do korzystania z wsparcia społecznego. W tym względzie warto byłoby ocenić, czy taka zależność ma związek z zatrudnieniem matek dzieci z ASD. W mojej ocenie wyższy poziom stresu rodzicielskiego w grupie matek niepracujących może bowiem współwystępować z trudnością w spostrzeganiu i umiejętności korzystania z wsparcia.

W poszukiwaniu predyktorów satysfakcji z życia rodzinnego (paragraf 5.5) w każdej z wyodrębnionych grup matek w trzech kolejnych modelach testowano udział zmiennych podmiotowych, relacyjnych oraz stresu rodzicielskiego. Poczynione obserwacje wykazały, że we wszystkich grupach matek największy procent wyjaśnianej zmiennej stwierdzono w modelu trzecim, ujmującym wszystkie zmienne wyjaśniające. Jednocześnie we wszystkich porównywanych grupach istotną zmienną wyjaśniającą satysfakcję z życia rodzinnego okazała się współpraca rodzicielska, drugim w kolejności spostrzegane wsparcie (predyktory dodatnie), a najslabszym predyktorem (ujemnym) satysfakcji z życia rodzinnego w obydwu grupach matek okazał się stres rodzicielski. Ponadto interesująca obserwacja dotyczy optymizmu, który w trzech testowanych modelach okazał się istotnym predyktorem satysfakcji z życia rodzinnego w grupie pracujących matek dzieci z ASD.

Ostatnia część szczegółowych analiz materiału empirycznego koncentruje się na testowaniu pośredniczącej (mediującej) funkcji *zasobów osobowych* (stabilności emocjonalnej, ego-resiliency, optymizm) i *relacyjnych* (wsparcie spostrzegane, współpraca rodzicielska) w relacji między stresem rodzicielskim a satysfakcją z życia rodzinnego w grupie matek dzieci z ASD i matek dzieci rozwijających się prawidłowo. Warto zauważyć, że w grupie matek dzieci z ASD zasoby osobowe oraz współpraca rodzicielska okazały się istotnymi (choć na niskim poziomie) mediatorami pomiędzy stresem rodzicielskim a satysfakcją z życia rodzinnego. Zbliżone rezultaty uzyskano w grupie matek dzieci o prawidłowym rozwoju psychofizycznym.

Istotnym dopełnieniem dyskursu naukowego zawartego w rozdziałach teoretycznych i części empirycznej jest podsumowanie wyników badań własnych i dojrzała dyskusja uzyskanych rezultatów z danymi literatury przedmiotu (rozdział 6). Sposób jej prowadzenia przez Doktorantkę jest uporządkowany i dowodzi wnikliwości poznawczej, dobrego warsztatu merytorycznego i metodologicznego. W podsumowaniu wskazuje Ona na niedociągnięcia i ograniczenia projektu badań, jak również propozycje prowadzenia dalszych badań w tym dotyczących wyznaczników satysfakcji z życia rodzinnego ojców dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Istotne jest także wskazanie na aplikacyjny wymiar uzyskanych rezultatów w tym wzmacnianie zasobów osobistych i relacyjnych poprzez tworzenie różnych programów psychoedukacyjnych.

Podsumowanie

Z wielką uwagą studiowałam przesłaną mi do recenzji rozprawę doktorską Pani Mgr Aleksandry Szczęsnej pt. *Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat*. W podsumowaniu pragnę wskazać na kilka kluczowych kwestii w jej ocenie:

1. W realizacji projektu badań Doktorantka wykazała się znakomitą znajomością współczesnej literatury przedmiotu - jej trafnym doborem, przystępnym zreferowaniem i wykorzystaniem zawartych w niej treści do opracowania projektu badań własnych - nowatorskiego i zarazem wartościowego w sensie poznawczym i aplikacyjnym.
2. Poszukiwanie związku zmiennych podmiotowych (*stabilność emocjonalna, ego-resiliency, optymizm*), relacyjnych (*współpraca rodzicielska, wsparcie spostrzegane*) i stresu rodzicielskiego z satysfakcją z życia rodzinnego u matek małych dzieci (od 2 do 7 lat) z zaburzeniem ze spektrum autyzmu zasługuje na uznanie. Więcej stanowi istotny wkład do psychologii i rozumienia czynników wpływających na funkcjonowanie rodzin z dzieckiem z niepełnosprawnością neurorozwojową.
3. Bardzo ważnym i ciekawym zadaniem badawczym było poszukiwanie wyznaczników satysfakcji z życia rodzinnego u matek dzieci z ASD, zróżnicowanych ze względu na okres czasu jaki upłynął od zauważenia problemu w rozwoju dziecka do postawienia diagnozy zaburzenia ze spektrum autyzmu, oraz aktywność zawodową.
4. Sposób realizacji tematu oceniam jako perfekcyjny – dotyczy to znajomości literatury przedmiotu, sposobu opracowania i realizacji projektu badań własnych, statystycznego opracowania wyników badań empirycznych ich interpretacji z odwołaniem do koncepcji teoretycznych i badań innych autorów.

5. Mocną stroną pracy jest objęcie badaniami licznej grupy matek dzieci z zaburzeniem ze spektrum autyzmu (N=192) oraz matek dzieci z prawidłowym rozwojem psychofizycznym (N=219) w warunkach pandemii COVID-19.
6. Doktorantka wykazała się znajomością prostych i bardziej złożonych analiz statystycznych, ich adekwatnym zastosowaniem do testowania problemów badawczych oraz umiejętnością interpretacji uzyskanych wskaźników psychometrycznych.
7. Trudno jest mi wskazać na istotne niedociągnięcia pracy, choć z obowiązku recenzenta starałam się tekst studiować z uwagą, a wskazane przeze mnie kwestie dyskusyjne zawarłam w tekście recenzji.

Konkluzja

W mojej ocenie projekt badań został zrealizowany w sposób wzorcowy – dotyczy to zarówno opracowania podstaw teoretycznych, modelu badań jak i sposobu jego realizacji. Analiza uzyskanych wyników badań ma charakter perfekcyjny, a uzyskane rezultaty są interesujące poznawczo, mają charakter nowatorski, uzupełniają wiedzę na temat czynników wpływających na satysfakcję z życia rodzinnego matek dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. W mojej ocenie Doktorantka w realizacji podjętego zadania naukowego wykazała się dojrzałością poznawczą a także wysokimi standardami etycznymi, które mają odzwierciedlenie w sposobie pozyskiwania badań, a także przeprowadzenia dwóch wykładów zawierających wiedzę na temat poszukiwania wsparcia profesjonalnego w sytuacji obecności dziecka z zaburzeniem ze spektrum autyzmu.

Uważam, że przedstawiona mi do recenzji praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim wg ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021 poz. 478 z późn. zm.) i dlatego wnoszę do Rady Naukowej Instytutu Psychologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach o dopuszczenie Pani Mgr Aleksandry Szczęsnej do dalszych etapów przewodu doktorskiego

Ponadto biorąc pod uwagę wartość naukową pracy i jej istotny wkład do psychologii w wymiarze poznawczym i aplikacyjnym wnoszę o jej wyróżnienie.

Lublin, 2024. 01.16.

Stanisława Stasiuk